

La infraestructura hidràulica a la Conca del Gaià mitjà al segle XII, segons el «Llibre blanc» de Santes Creus.

per Antoni Virgili

La utilització dels recursos hidràulics és coneguda des de l'antiguitat. El regadiu fou la base de societats molt desenvolupades a Mesopotàmia, Egipte, la Índia, Xina i Amèrica precolombina, sempre a la vora dels grans rius. Els romans també se'n serviren, i fins arribaren a projectar l'ús «industrial» de l'aigua utilitzant-la com a energia¹, bé que l'emprament de grans lleves d'esclaus bloquejà la seva difusió generalitzada. Tanmateix, les notícies dels geògrafs i agrònoms musulmans ens confirmen l'aprofitament de l'energia hidràulica, –molins, per exemple– i pel regadiu, a través de canalitzacions prop dels corrents i de l'extracció d'aigües subterrànies gràcies a entremaliats mecanismes, com els *qanat/s*² i les sínies.

L'Europa medieval fou testimoni de la lenta introducció d'aquestes innovacions tècniques fins la seva total difusió, almenys a Occident³. L'energia hidràulica tigué moltes aplicacions però no hi ha dubte que una

1. M. BLOCH, «Avènement et conquêtes du moulin à eau», dins *Annales d'histoire économique et sociale*, vol. 36, pp. 538–563 (especialment les primeres pàgines). Ch. Parain, «Le développement des forces productives dans l'ouest du Bas-Empire», a *La Pensée*, 196, décembre de 1977, pàgs. 28–42. P. BONNASSIE, *Vocabulario básico de la historia medieval*, Barcelona 1983, pàg. 155.
2. H. GOBLOT, *Les qanats. Une technique d'acquisition de l'eau*, Paris La Haye, 1979. Vegeu també, sobre l'aprofitament de l'aigua a al-Andalus, Mª A. CARBONERO, «El ma'jil de Banyalbufar (Mallorca)», *L'avenç*, 65, novembre 1983, pàgs. 72–75, i A. POVEDA, «Aigües i corrents d'aigua a la toponímia de *Mayurqa* segons el *Llibre del Repartiment*», dins *Butlletí Interior. Societat d'Onomàstica*, X, (1982).
3. M. BLOCH, *op. cit.*, pàg. 560, diu que cap a Europa central i oriental, «les meules a mains fonctionnassent encore a la fin du XIX siècle (...) ces contrées (...) vouerent une longue fidelité à un outillage passablement rudimentaire».

de les transcendents fou en els molins fariners⁴. Catalunya no va ésser una excepció. P. Bonnassie escriu: «Tant lluny com ho permet de remuntar la documentació, Catalunya apareix dotada de molins hidràulics. Durant tot el segle IX y tot el X els textos no paren de fer esment de *molinos molen-tes*, és a dir, d'instal·lacions en plenes condicions de funcionament»⁵. A partir del segle XII, els molins apareixen molt més sovint a la documentació, palesant així el desenvolupament tècnic de l'època i el seu grau de difusió.

Com és i com funciona un molí fariner hidràulic.

L'abundant bibliografia al respecte⁶ no fa necessària una descripció al detall. N'hi haurà prou amb una breu ressenya. La resclosa (*resclusa*) barrava el pas del cabal, riu amunt. D'ella en derivava un rec (*capud rego*), que canalitzava l'aigua vers una bassa, retenint-la fins al moment de molre. Llavors es projectava a pressió sobre el rodet, format per una colla de pales i situat horitzontalment, que transmetia el moviment a l'arbre (generalment de fusta però amb elements fèrrics). L'arbre feia girar una mola superior (*volandera*) sobre una mola fixa (*sotana*) mentre el gra era mòlt entre les dues. L'aigua, un cop havia complert la seva funció era retornada al riu a través d'un rec de sortida (*rego, subtus rego*).

Aquesta «instal·lació d'enginyeria hidràulica que mou un artefacte mecànic»⁷ permet d'aprofitat completament l'aigua en llocs on l'escassetat i la irregularitat dels corrents fa impossible la seva utilització directa. Cal remarcar que aquesta tècnica no ha sofert variants fins entrat el present segle. Nogensmenys, l'estructura era força més complexa del que aparenta. D'una banda, cal esmentar l'existència de vivers (*piscationes*) riu amunt, a la resclosa, lloc de reproducció dels recursos alternatius; l'exploració de sorral·ls (*glebariis*)⁸, i la utilització de l'aigua dels recs per tal de convertir en regadiu l'àrea dels voltants (*terra subreganea*), amb conreus intensius, d'horta i fruiterals, molt més productius. Es tracta, per tant,

4. Ch. PARAIN, *op. cit.*, pàgs. 41-42.

5. *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona 1979, 2 vol. (1, «Economia i societat pre-feudal», pàg. 401). Vegeu també A. VIRELLA, «El molins d'aigua en l'alta medievalitat a ponent del Llobregat», a *Miscel·lània Penedesenca*, VI, 1983, (Institut d'Estudis Penedencs, 1984), pàgs. 249-271.

6. ALTISENT, «Els molins», a *Història de Catalunya*, ed. Salvat, fascicle 71 (22-8-1979), pàgs. 222-223. J. BOLÒS i I. PADILLA, «Un molí d'origen medieval. El Molinet de Navel», a *Quaderns d'Estudis Medievals*, 1, maig de 1980. Però sobretot, J. BOLÒS i J. NUET, *Els molins fariners*, Barcelona, 1983, on hom presenta una abundant bibliografia sobre el tema.

7. A. ALTISENT, *op. cit.*, pàg. 222.

8. Aquest significat del mot *glebariis* procedeix de P. BONNASSIE, *Catalunya*, pàgs. 401-402. Segons J. BOLÒS i d'altres, fa referència a les pedres, terra i brossa que complementaven la resclosa de fusta, per tal d'evitar la fuga de l'aigua.

d'una complementarietat entre el regadiu i l'ús energètic de l'aigua. «Gairebé mai no són compromeses les despeses d'una derivació fluvial per a un molí fariner, d'arròs, d'oli, de paper, bataner, sense que hom prevegi el retatge a les hores lliures, de l'hort, del fruiterar, de camps més vastos si s'escau, entorn del molí»⁹.

En moltes ocasions el rec de desguàs s'allargava per tal de permetre l'emplaçament de més molins de manera que l'aigua utilitzada per un molí era aprofitada pel següent, i així successivament. En aquests casos hi havia una concentració de molins, distribuïts en fila, que segurament estenien llur *hinterland* sobre un territori considerable i ben comunicat, i possiblement lligats als mercats comarcals¹⁰. Tanmateix, perquè l'aigua anés passant d'un molí a l'altre era necessari el funcionament del primer, o bé de l'immediatament anterior. La solució per no haver de fer-los moldre a tots sense necessitat, era servir-se del «dret de boixarrera». La *boixarrera* era un «forat en la bassa del molí de dalt per on pugués agafar l'aigua necessària per a poder moldre»¹¹ el que estava situat a continuació.

Les aigües i els molins, monopoli banal.

Indubtablement, obres d'aquesta envergadura i complexitat exigien esforços col·lectius. Quan en un primer moment es tractava d'empreses de pagesos –agrupacions o aldees que planificaven comunitàriament el seu us– hom palesa l'elevat grau d'organització social del treball d'aquestes comunitats. Després, la feudalització implicarà l'apropiació dels mitjans de producció i la de la renda del treball camperol per part de les classes nobiliàries, tant laiques com eclesiàstiques. Els molins i fins i tot l'aigua seran de jurisdicció senyorial, i així, «... convertidos en monopolio banal, (...) llegaron a ser uno de los instrumentos de la opresión económica ejercida por los señores sobre el campesinado»¹².

La percepció de rendes procedents dels molins per part dels senyors havia d'ésser prou important atenent l'avidesa en la rapinya feudal (apropiació dels molins construïts), i la reglamentació jurídica teixida al seu

9. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 4 vols., Barcelona 1966. La cita l'hem pres del vol. tercer, «Les transformacions agràries del segle XVIII català», pàg. 272.

10. Segons Mª Lluïsa CASES, els molins fariners estigueren fortament lligats als mercats comarcals, a «Breus notes sobre els molins fariners d'aigua a la Conca alta del riu Gaià, segles XIII i XIV», dins *Aplec de treballs* n° 3, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1981, pàgs. 225–235, (p. 225).

11. Mª Lluïsa CASES, *op. cit.*, pàg. 233.

12. P. BONNASSIE, *Vocabulario*, pàgs. 157–158. Pel domini senyorial sobre els molins i les aigües, vegeu J.P. CUVILLIER, «La propriété de l'eau et l'utilisation des ouvrages hydrauliques dans la Catalogne médiévale (XIII et XIV siècles): essai d'histoire économique et sociale», a *Scriptorium Populeti*, 3, (Miscel·lània històrica catalana), Poblec 1970, pàgs. 243–257.

entorn (licència senyorial per a la construcció de nous molins amb retenció del domini eminent, cessions a través de contractes diversos, legislacions sobre l'us de les aigües, etc.).

Els pagesos intentaràn fugir de tals mecanismes d'extorsió, però els agents senyorals s'encarregaran de vetllar per l'ordre establert reprimint tota acció contrària. No tan sols s'evitarà la moltura manual del gra¹³, sinó que hom obligarà a anar a moldre al molí (o molins) dels senyors, com el cas del Monestir de Santes Creus, quan disposa que «omnes habitantes in predictis locis (...) debent et forciati sunt molere et venire ad molendinum dicti monasterii quod est in dicto loco del Pont»¹⁴, establint també el cànon de moltura que els molins de la zona hauran de lliurar al monestir –entre la cinquena i la desena part–.

Tanmateix, els plets per la jurisdicció i la propietat sobre l'aigua sovintegen en la documentació, fruit de les desavinences entre el diferents senyors. Les disputes entre el Monestir de Santes Creus i Berenguer de Plegamans en són una mostra. Ambdós arribaren a un conveni l'any 1179 en relació a les rescloses dels molins, establint el lloc on agafaran l'aigua i les quantitats que corresponen a cadascú, en aquests termes: «quod abbas Sancte Crucis et successorum sui faciant resclausam molendinorum accurum a capite Algehire usque ad fixuras, que sunt in orientali parte et accipiant duas tantum bracias de rapido sive de rabega et molendini Berengarii de Plicamanus inde aliquomodo peiorati fuerint, si postquam abbas coomunitus fuerit, emendari noluit Berengarius de Plicamanus, autem sui illud impune possint infringere et nullum dampnum meum incurrant»¹⁵. Les discòrdies devien continuar puix que el 1182 s'arribava a un acord definitiu després que «prefatus abbas de Sanctis Crucibus finuit per se et per suos omnes querimonias et causas quas ipse habebat de prefato Berengario...»¹⁶, però aquest va haver de lliurar al monestir, finalment, la resclosa i la sèquia («dederunt et concesserunt prefato monasterio ipsam preso de aqua in illo loco in quo modo est capta et concesserunt ipsam cehiam...»).

Un document de 1179 reflecteix la concòrdia entre Aimeric d'Espills i Bernat d'Albà d'una banda, i el Monestir de Santes Creus de l'altra, pel Camp de la Torre, a la riba del Gaià¹⁷. Els primers hi renunciem, però retenen un molí, detallant amb una precisió extraordinària on s'ha d'agafar l'aigua, quin ha d'ésser el nivel de la mateixa i si el molí dels donadors es veu perjudicat, aquests podran destruir la presa si el bisbe, prèviament avisat, no ha resolt la irregularitat.

L'any 1188, en una permuta, el Monestir de Santes Creus lliura al

13. M. BLOCH, *op. cit.*, pàg. 558.

14. E. FORT i COGUL, *El senyoriu de Santes Creus*, Barcelona 1972, pàgs. 82–83.

15. *El «Llibre blanc» de Santes Creus. Cartulario del siglo XII*, Edició a cura de F. UDINA, CSIC, Barcelona 1947, doc. 215, pàg. 212.

16. *Ibidem*, doc. 248, pàg. 245.

17. *Ibidem*, doc. 224, pàgs. 221–222. D'aquest document en farem referència més endavant (vegeu nota 28).

bisbe de Barcelona Berenguer l'aigua del Gaià en el Camp de Soler, prop de Vila-rodona (accipiatis aquam de Gaiano)¹⁸. El document confirma la propietat eminent de l'aigua per part dels senyors.

En definitiva, de mica en mica però en pocs anys, el Monestir de Santes Creus ha monopolitzat els recursos hidràulics d'una bona part de les ribes del riu Gaià.

Aquest estudi vol ésser una petita contribució al coneixement de la història agrària medieval al Camp de Tarragona, tant a nivell material com de les relacions de producció. Tanmateix, partim exclusivament de la documentació, sense el complement d'un treball de camp seriós^{18bis}, tan necessari, i fins imprescindible. Per això, el nostre propòsit és també el d'encoratjar una tasca encaminada a localitzar i cartografiar els molins d'aquesta zona del Gaià i les canalitzacions que possibilitaven llur funcionament, i convertien extenses àrees en terres de regadiu amb conreus intensius i especulatius, tot palesant la seva importància econòmica i social.

Els textos

L'any 1173, sota l'abadiat de Pere, els cistercencs abandonaren Vall daura del Vallès per anar-se a instal·lar a Santes Creus, a la riba del Gaià. El monestir, al cap dels anys, va arribar a concentrar un immens patrimoni territorial i jurisdiccional, mercès als mecanismes diversos que contextualitzen la feudalització. Tanmateix, el procés de concentració començà quan la comunitat era encara a Valldaura. Les propietats que va rebre el monestir foren de diversa mena, però no hi ha dubte que els molins, pel que representaven, constituïren un dels lots més reconeguts.

El 2 de juny de 1160 Guerau Alemany, Guerau de Jorba i Guillem de Montagut donaren l'honor que tenien al terme del Castell de Montagut, lloc de Santes Creus, prop del Gaià, al monestir de Valldaura i al seu abat Pere, «... cum omnibus suis pertinentiis, cum aquis, cum pratis, cum pascuis, cum molinariis et rego cum resclosariis...»¹⁹. Cal observar que en el document, en esmentar els límits llegim «illam antiquitatem vocitatum Castrum de Frexe», i també «ipsam antiquitatem de Vilarredon».

El 8 d'agost de 1160, el bisbe de Barcelona Guillem donà l'honor de Santes Creus, «super ripam fluminis de Gaia», en el terme del Castell de l'Albà, amb «... ipsum molendinum cum suo rego et cap de rego et cum aquis et aquareis et cum resclosariis et cum omnibus que pertinent vel

18. *Ibidem*, doc. 318, pàgs. 317-318.

18 bis. Com el de J. BOLÓS i I. PADILLA, *op. cit.*, o bé el de F. ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», a *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, 1, Barcelona 1980, pàgs. 231-254. Ambdós són treballs modelics en llur propòsit.

19. *Libre Blanch*, doc. 87, pàgs. 89-90.

pertinere debent huic supradicto honore et prescripto molendino»²⁰. D'aquesta manera, el bisbe fa donació del lot que la catedral de Barcelona, essent bisbe Vivas, s'havia reservat en fer-se l'acord amb Guitard de Muraden pels castells de l'Albà i Selma el 21 de desembre del 978²¹, on, d'altra banda, ja s'esmentaven molins, recs i caps de rec. Nogensmenys, molt probablement en virtut de la concòrdia establerta el 978, l'any 1165, Albert de Castellvell i Guillem d'Oller pleitejaren amb el monestir a ran de la donació dels bisbe cinc anys abans, per les castellanies de l'Albà i de Selma. Finalment, el monestir aconseguí l'objectiu d'arrodonir la possessió quan els castellans esmentats decidiren renunciar als drets que els corresponien: «et insuper diffinimus et evacuamus et damus Deo et eidem cenobio omnia illa alodia et domincatura et terras illas cultas et heremas cum molinariis, qui ibi sunt et erunt, cum aquis, cum rego et capud rego...»²².

En aquells temps, la seu de Barcelona i el monestir de Santes Creus devien estar en bones relacions puig que altra vegada, el 9 de novembre de 1170, el bisbe Guillem de Barcelona donà a l'església de Santa Maria de Santes Creus i al seu abat Pere, l'honor de Vila-rodona «... cum omnibus terminis et tenedonibus suis et cum omnibus aquis et cum rego et capud rego...»²³ que tenien a Vila-rodona, terme de Montmell «cum ipso molnar cum rego et capud rego, cum petris et glebars»²⁴. En el límit nord d'aquest camp s'esmenta una «Turre fracta». La venda fou feta per 430 sous i dos pollins «pullos equinos» nats en aquell mateix any. En el text, el mot *molnar* tan pot referir-se a un sol molí com fer referència a un *molinar*, o lloc de molins. D'altra banda, *glebars* ho podem interpretar bé com resclosa, be com a explotació de sorrals sota la resclosa.

L'onze de maig de 1178, Bertran de Vilafranca i la seva muller Laura venen al monestir de Santes Creus i al seu abat Pere l'honor de Sant Pere de Gaià²⁵ (Aiguarmúrcia ?). El preu fou de 200 sous «denariorum» de Barcelona i un parell de bous. La venda, però, no incloïa els molins: «Retinemus namque ipsa molendina nobis cum rego et capud rego in eodem loco ubi antea fuerunt, ita videlicet quod in terra illa que erit sub rego possit facere, si fieri potest, domum et ortum mulnarius predictorum molendinorum». D'aquest text en voldriem remarcar tres aspectes. El primer, que parla de molins, el que vol dir que n'hi havia més d'un. En segon terme, quan llegim «... in eodem loco ubi antea fuerunt...» sembla parlar-nos de construccions antigues. Finalment ens confirma la complementarietat entre la moltura del gra i el regatge en l'aprofitament de l'aigua, quan fa referència a l'hort i la casa del moliner.

En una permuta feta el 3 de gener de 1179 entre Bernat, bisbe de

20. Ibidem, doc. 92, pàgs. 94-96.

21. Ibidem, doc. 2, pàgs. 2-3.

22. Ibidem, doc. 117, pàgs. 119-120.

23. Ibidem, doc. 150, pàgs. 150-151.

24. Ibidem, doc. 165, pàg. 168.

25. Ibidem, doc. 206, pàgs. 203-204.

Barcelona i el monestir de Santes Creus, aquest rep l'honor de Vila-rodona, «... cum aquarum ductibus et reductibus, cum rego et capud rego et glebariis...»²⁶. Per la seva part, el monestir cedia a la seu de Barcelona, entre altres coses, «... ipsum molendinum cum orto et fexa, quod est in termino de Cerdanola in rivo maiori (...) cum rego et capud rego, cum glebariis et cum aquarum ductibus et reductibus et cum omnibus ad ipsum molendinum pertinentibus...».

A resultes d'una altra permuta formalitzada el quatre de març de 1179, Ponç de Timor lliurava al Monestir l'honor de Sant Pere de Gaià tot reservant-se els molins «retineo mihi ipsa molendina»²⁷. L'honor s'esten a banda i banda de la via que va a Querol.

Del document datat el 5 de juny de 1179 ja n'hem fet referència abans en parlar sobre la propietat de l'aigua²⁸. Es tracta de la concòrdia entre Aimeric d'Espills i Bernat de l'Albà, i el monestir pel cap de la Torre (a Aiguamúrcia). Els primers hi renunciaven a canvi de cent sous, però, «retinemus autem in ipsa riera molendinum unum (tantum ?) cum rego et capud rego et glebariis in illo loco ubi fuit iam plantatum et sorticelam illam parvulam terre ibidem retinemus, que est inter regum molendinis et flumen Gaiani, tali videlicet pacto ut ibi faciamus resclosam et capiamus ipsam aquam ubi fuit iam capta, ita videlicet ut aqua Gaiani non perdat suum rabeg in illo loco ubi a nobis et a vobis signum positum est in ipsa rupe et quod aqua de resclosa nostra non ascendat tantum quod occidat ipsum rabeg predictum. Et si molendinum vestrum volueritis mutare damus vobis quod mutetis eum inferius sine dampno et pignramento nostro et nostrorum molendinorum superiorum et inferiorum et si predicta resclosa noceret nobis vel ascenderet super signum predictum habeamus licentiam infringendi eam ex quo a nobis fueritis amoniti et quod nos mutetis eam inferius quod non noceat nobis».

D'aquest fragment se'n desprèn que l'àrea geogràfica que estudiem era una important concentració de molins (confirmant les notícies dels documents precedents). Molins que, progressivament, anaven a parar sota monopoli santescreuà, fos quin fos el camí, fins aprofitant la complicitat dels tribunals, tal com expressa el document: «Post plurimas contentiones et placita multotiens agitata inter (els personatges esmentats), laude et consilio proborum hominum scilicet, Raimundi Ganagol, vicarii...». Tanmateix, el control dels recursos hidràulics i de l'acaparació dels mitjans de producció per part dels senyors, així com els mecanismes per aconseguir-ho, són ben palesos. Cal remarcar, finalment, que el límit meridional de la peça cedida són «ipsos Pilars antiquos».

Hem cregut convenient d'afegir un darrer document procedent d'una altra font, ja que esmenta un molí més en aquesta zona. El dos de març de

26. *Ibidem*, doc. 213, pàgs. 210-211.

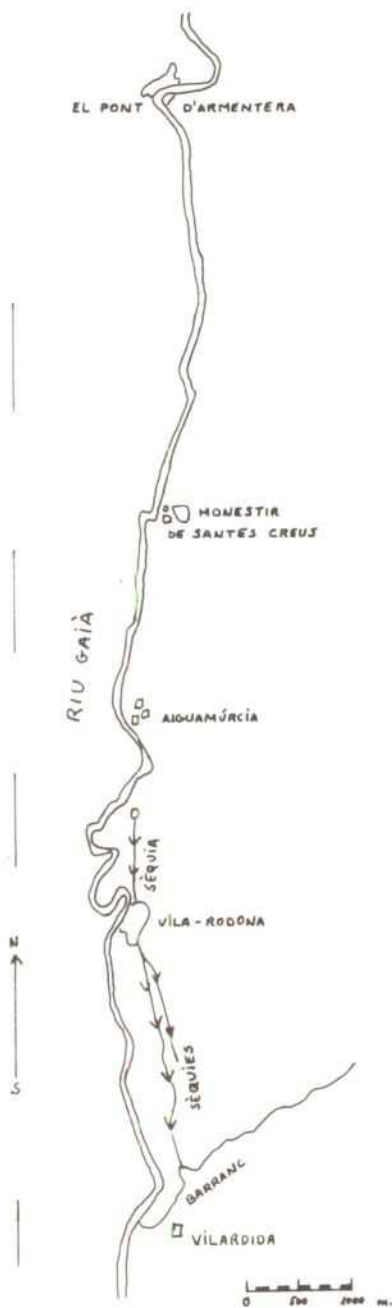
27. *Ibidem*, doc. 216, pàg. 213.

28. La referència, a la nostra nota 17.

- 1- MINS A 100. m.
- 2- DE 100 A 500m.
- 3- DE 500 A 800. m.
- 4- DE 800 A 1000. m.

EL CURS DEL RIU GAIA

EL GAIA A STES CREUS: DETALL.

1161, Guillem, bisbe de Barcelona, estableix Guillem de Vite i Guillem de Terraçola al «... molendinum de Villa Rotunda in Gaiano cum rego et capud rego et cum omnibus suis ademprivis, sicut tenent usque ad resclosam Berengarii de Sancta Eulalia ...»²⁹. El bisbe i els seus successors rebran anyalment el delme, una tercera part dels beneficis del molí, i la *tasca* dels altres fruits, en concepte de cens, fet amb clàusula de fadiga. Les afrontacions del molí cedit a cens asseguren la no coincidència amb cap dels precedents. Es tracta, per tant, d'un altre molí. Àdhuc s'ha d'assenyalar que els colons hauran de fer-hi reformes per tal de posar-lo en condicions de moldre.

Cloenda

La localització d'aquesta infraestructura hidràulica a la conca del Gaià mitjà a partir dels documents, obliga a plantejar-nos certs aspectes, alguns molt poc clars.

En primer lloc, cal observar que en una àrea geogràfica molt reduïda hi ha un gran nombre de molins. Aquesta densitat acostuma a trobar-se en corrents d'aigua gairebé contínua³⁰. Lògicament, tal circumstància seria menys probable en rieres i torrents. Tanmateix, cal pensar que a partir de 1150 aproximadament, aquella zona devia estar plenament colonitzada, i àdhuc, ben comunicada puix que molt plausiblement s'hi molia el gra de llocs més allunyats mancats de condicions naturals per a bastir-hi molins, convertint aquell indret en un important centre econòmic-comercial.

La totalitat de molins que trobem en la documentació foren edificats en dates anteriors a la meitat del segle XII, ja que no trobem cap llicència de construcció³¹, i si en canvi obres de restauració o ampliació³². El monestir de Santes Creus, doncs, treballà per acaparar les obres, no per a crear-les, com sovint s'acostuma a dir³³. Cal preguntar-se quan es van fer,

29. Document editat per J.M. FONT RIUS, *Cartas de poblacion y franquicia de Cataluña*, CSIC, Barcelona-Madrid 1969, 2 vols, «Diplomatario», doc. 117, pàgs. 170-171.

30. Trobem concentracions de molins al Gaià. Vegeu Mª Lluïsa CASES, *op. cit.*, i S. PALAU, «Els molins fariners d'aigua a la Conca alta del riu Gaià», *Recerques lleidetanes*, 1, Tàrraga, 1979. Pel riu Francolí, vegeu F. ESPAÑOL, *op. cit.*

31. Quan es tracta d'una llicència per a la construcció de nous molins el document ho especifica clarament: «... ut facias molinos quot facere volueris...» (*Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1938, doc. 227, pàgs. 136-137 «... ut ibi faciatis molendina quot volueritis...», (*op. cit.*, doc. 228, pàg. 137).

32. Referència documental a la nostra nota 29.

33. Vegeu per exemple E. FORT i COGUL, *Llibre de Santes Creus*, Barcelona 1973, pàgs. 15-18 i especialment, pàgs. 128-138, on parla de les grans aportacions agràries dels monjos blancs, incloses les tècniques hidràuliques; també a *El senyoriu*, pàgs. 8-9. M. RIU escriu notes semblants, «Formación de las zonas de pastos veraniegos del monasterio de Santas Creus en el Pirineo en el siglo XII», al *Boletín del Archivo Bibliográfico Santas Creus*, II, n° 14, 1961, pàgs. 137-153 (especialment, pàgs. 137-138).

i qui. La poca documentació que disposem del segle XI i de la primera meitat del XII no ens aclareix res, i anar més enrera és xafar un terreny força abrupte.

Els documents del segle X que esmenten la zona de la «marca» semblen més aviat reflectir intents de colonització, altrament no sempre reïxits, o bé induir a la mateixa, que no pas establiments segurs i definitius. D'altra banda les referències als perills a que s'exposen aquelles terres són constants³⁴ –i fins potser exagerats?–. Tanmateix, però, al segle X ja hi han molins al territori de Santes Creus, com hem vist malgrat que es tracta d'un lloc pla i obert a possibles riscos i contingències. Fins i tot sembla contradir-se una fundació agrària en tals condicions, quan la tendència general del poblament era habitar la muntanya³⁵.

Nogensmenys, ignorem l'evolució de les comunitats camperoles, que possiblement van existir en aquesta àrea que hem estudiat. El marge cronològic de llur desenvolupament, sigui constant o intermitent, pot resultar amplíssim ja que s'estèn des de l'època tardo-romana fins la conquesta feudal catalana i la subsegüent colonització –segle XII–. Hom creu que grans zones de la geografia catalana, entre elles el Camp de Tarragona inclosa la capital, van restar del tot ermes i despoblades durant més de quatre cents anys, a partir de l'ocupació musulmana (pels volts de l'any 714), segons que ens informen documents posteriors.

No resta clar, però, que el despoblament fos absolut. Hi han petits indicis d'una certa colonització andalusina en alguns indrets³⁶. Malhauradament, la toponímia, que ens ho podria confirmar, és inservible pel nostre cas pel fet que els colons catalans encunyaren nous topònims en tots aquells paratges.

Les notícies dels documents a partir del segle X poden fer pensar àdhuc, en l'existència de pagesos lliures no controlats fiscalment, i per això, absents de les escriptures, tant ells com llurs comunitats. Hem vist com els textos utilitzats testimonien una torre caiguda (*Turre fracta*), i diversos llocs qualificats d'antigüetats (*antiquetatem de Vilarredon, castrum de Frexe, pilars antiquos*, etc.). Tanmateix, hi ha molins per a reparar, per a fer-los funcionar, essent senyal inequívoc d'una existència anterior.

L'any 959, un document dona notícies del castell de *Frexarum* (Frexe), de la *Vila-rotunda* (Vila-rodona), amb les viles i vilerons que s'estenien a migjorn, i l'*hortum de Habraim*³⁷, que hom identifica amb Bràfim, a

34. J. RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona 1946, doc. 449. Sembla ésser que els perills continuaven a principis del segle XII, (J. RIUS SERRA, *op. cit.*, doc. 801).

35. Vegeu els treballs de J. IGLESIAS, *La reconquesta a les valls de l'Anoia i el Gaià*, Barcelona 1963, pàgs. 5 i 45–47, i «Sobre la reconquesta del territori de Santes Creus», dins *Boletín del Archivo Bibliográfico de Santas Creus*, 1964–1965, pàgs. 407–419.

36. A. VIRGILI, «La qüestió de Tarraqüna abans de la conquesta catalana», a *Quaderns d'història Tarraconense*, IV, Tarragona 1984, pàgs. 7–36, especialment pàgs. 21–27.

37. Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Libri Antiquitatum*, vol. IV, fol. 184, doc. 435. Diu: «in ipsa marcha que vocam Ortum de Habraham».

l'altra banda del Gaià. Documents posteriors esmenten unes viles jueves (*villas Iudaycas*, *villis iudiges*)³⁸, a ben segur, establiments de camperols jueus, i de difícil localització³⁹. A principis del segle XI apareix el topònim *Salamonem*⁴⁰ (Salomó), de probable origen hebraic, però no identificable amb les *villas Iudaycas*.

D'altra banda, resulta evident que els molins del document de 978 eren bastits d'abans.

És versemblant, doncs, que l'àrea estudiada no estés totalment des poblada abans de la conquesta catalana, però ignorem l'existència d'estudis rigorosos sobre el tema.

Tot plegat no vol dir que hom hagi d'atribuir a la infraestructura hidràulica del Gaià un origen tan remot, doncs és difícil de creure que aquells pagesos gaudíssin d'un desenvolupament tècnic tan notable, a no ésser que es tractés d'andalusins. Ara bé, el no disposar d'una cronologia ni tan sols aproximada sobre la construcció de les obres, ens obliga a no arrencar cap notícia ni cap element capaç de donar llum al problema.

No hi ha dubte que l'estudi de la factible colonització del territori de Santes Creus abans del segle XII planteja una problemàtica prou complexa i de difícil sortida. Hi ha, però, una altra qüestió que precisa d'una revisió. Tot sovint, la historiografia distingeix un feudalisme sever i violent de total explotació de la pagesia sotmesa als «mals usos» –el feudalisme de la Catalunya Vella–, d'un feudalisme atenuat en el qual la pagesia gaudeix d'àmplies llibertats –moltes vegades garantides per les cartes de població i de franqueses– i obligada a prestacions molt poc feixugues –el règim modelat a la Catalunya Nova–, fins el punt que aquest ha estat qualificat de «democràtic»⁴¹. Una visió exclusivament institucional, i encara mal menada, ha provocat abusives interpretacions que, d'altra banda, han esdevingut un mite. Les institucions creades arran de la conquesta feudal catalana de l'anomenada Catalunya Nova foren organismes oligàrquics i instruments de feudalització.

Les relacions de producció que s'establiren a les zones ocupades, entre elles l'àrea de Santes Creus, reproduïren amb més o menys fidelitat els trets específics de la societat feudal d'origen. L'expansió del feudalisme consolidat l'hem d'entendre com a una estratègia tendent a reproduir i perpetuar el sistema amb la finalitat d'assegurar la percepció de rendes per part dels senyors. I el feudalisme en expansió no pot de cap manera

38. Docs. editats per J.M. FONT RIUS, *op. cit.*, «Diplomatario», docs. 114 (pàgs. 167–168) i 225 (pàgs. 312–313).

39. Vegeu F. NAVARRO FERRÉ, «La identificació del topònim *Villas Judaicas* con el actual Puigpelat», a *Diario Español* (Tarragona), 12–8–1981, pàg. 24.

40. J. RIUS SERRA, *op. cit.*, vol. II, doc. 432, pàg. 76.

41. Si n'haguéssim de donar totes les referències bibliogràfiques, la llista es faria inacabable. Sobre el monestir de Santes Creus, vegeu E. FORT i COGUL, *El senyoriu*, pàg. 8. M. RIU diu que els cistercencs romangueren independents a l'autoritat feudal, *op. cit.*, pàg. 138.

produir formes democràtiques, sinó que reproduceix les relacions de producció feudals.

Pel que fa a la Catalunya Nova, n'hi ha prou en ressenyar i seguir l'evolució de les senyories establertes. El procés d'engrandiment de llurs patrimonis territorials fou d'allò més accelerat. Un dels senyorius que més propietats rústegues va acumular i concentrar fou el monestir de Santes Creus⁴². Altrament, el seu comportament es desenvolupà dins les coordenades de la feudalització, com palesa l'interès per controlar la infraestructura hidràulica –i aquest és només un aspecte–. En definitiva, és evident que el monestir de Santes Creus fou un instrument de feudalització a la Catalunya Nova, i els molins, a les seves mans –o bé en mans d'altres senyors i mai en les dels camperols– seran un model significatiu de la coerció senyorial sobre la pagesia amb l'extracció de la renda a través del control del procés de treball.

Antoni Virgili
abril de 1985.

42. Per a conèixer l'abast territorial del patrimoni santescreuíf, vegeu E. FORT i COGUL, *El senyoriu*.